

ISTORIE

Remus Tanasă este cercetător în cadrul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” – Academia Română, filiala Iași, doctor în istorie al Universității „A.I. Cuza” din Iași (2016), cu studii de specializare la Roma. A absolvit Facultatea de Istorie a Universității „A.I. Cuza” (2008) și Facultatea de Științe Politice din Perugia, Italia (studii de licență, 2011, și masterat, 2013). Domeniile de interes sunt *Risorgimento*-ul italian și european, istoria ideilor politice de secol XIX și „chestiunea armeană”. A publicat numeroase studii și articole în reviste științifice, printre care *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, *East European Journal of Diplomatic History*, *Studia Universitatis Moldaviae*, *Analele Științifice ale Universității „A.I. Cuza”* și *The Romanian Journal of Modern History*.

REMUS TANASĂ

„Apostolul
națiunii”

Mazzini și nașterea
României moderne

Prefață
de Francesco Guida

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pentru cei care m-au sprijinit și mi-au fost aproape,
îndeosebi familiei și coordonatorului
lucrării mele de doctorat,
regretatul profesor Corneliu-Gabriel Bădărău

Cuprins

<i>Prefață</i> (Francesco Guida)	9
I. MAZZINI, REFORMISTUL POLITIC	17
Un revoluționar de anvergură europeană	17
Mazzini exilatul	20
Mazzini revoluționarul	23
Statura internațională a lui Mazzini în istoriografie și opera omnia	28
„Apostolul națiunii“, republicanismul și socialismul.	42
Tânăra Italie, Tânăra Europă și Liga Internațională a Popoarelor.	60
Mazzini și Republica Romană (1849).	70
II. MAZZINI ȘI CAUZA ROMÂNEASCĂ.	77
„Forțele profunde de disoluție“	77
Primăvara Popoarelor în Europa	84
Primăvara Popoarelor în spațiul românesc	90
Români în scrierile lui Mazzini	99
Mazzini în presa românească	115
III. COMITETUL DE LA LONDRA, „CHESTIUNEA TRANSILVANĂ“ ȘI NAȘTEREA CONCEPTULUI DE NAȚIUNE ROMÂNĂ. . .	137
Protagonistii Comitetului Central Democratic European de la Londra (1850–1853)	137

Mazzini, Kossuth și românii	151
Polemica dintre Dumitru Brătianu și Daniel Iranyi.	168
Adeziunea Comitetului (Național) Revoluționar Român . . .	178
Manifestul către „populațiile Române“ și răspunsul Comitetului Național Român	185
Concluzii	207
Bibliografie.	215
Indice de nume proprii	231

Prefață

Ne-am putea întreba dacă se mai poate spune ceva nou astăzi despre Mazzini, protagonistul italian și internațional, și dacă din punctul de vedere al istoriei românești s-ar mai putea aduce o nouă contribuție pentru cercetarea istorică. În mod clar, răspunsul este afirmativ pentru ambele întrebări, iar lucrarea de față este o dovadă în acest sens. În paginile care urmează, cititorul va descoperi o figură cu aceleași trăsături pe care le cunoaștem din foarte ampla istoriografie, marele câștig fiind acela că va putea evalua mai clar și mai rațional poziția lui Mazzini în raport cu societatea românească, un raport deopotrivă material și ideal, precum și modul definitiv în care el și-a pus amprenta asupra destinului românilor ca națiune.

Studiul lui Remus Tanasă pe acest subiect poate fi privit din două perspective. Fiind o operă cu caracter științific, adică de cercetare istorică, el se adresează în principal specialiștilor și celor pasionați de istorie. Pe de altă parte, trecând peste meritele științifice pe care le voi discuta mai departe, lucrarea umple un gol creat după dispariția, acum câțiva ani, a lui Ștefan Delureanu, cercetător pasionat, care s-a preocupat cel mai mult în România de Risorgimento-ul italian și, prin urmare, și de Giuseppe Mazzini sau de „mazzinism“. De fapt, prin lucrarea sa, autorul își asumă misiunea de a readuce în atenția lumii intelectuale și academice din România figura unuia dintre cei mai importanți protagoniști

ai istoriei italiene și europene de secol XIX. Totodată, urmărește să aprofundeze cercetarea și să clarifice răspândirea și impactul ideilor mazziniene pe meleagurile românești.

Remus Tanasă este familiarizat cu imensa bibliografie pe acest subiect și citează o serie bogată de autori, plecând de la ideea că nu-și așază propria-i cercetare pe un teren deșertificat. El are meritul de a aduce în prim-plan anumite perspective inedite, iar pe cele cunoscute deja le organizează într-un ansamblu logic și inteligibil pentru cititor, trecând dincolo de simpla înșiruire de evenimente, găsind corelații între ele și subliniind influența lor asupra societății ulterioare. Lucrarea este structurată în trei capitole, și ne dăm seama încă din primele pagini de amplitudinea și profunzimea cercetării derulate de autor pe marginea istoriografiei privitoare la genovez. Această bogăție a documentării este evidentă atât în paragrafele dedicate producției științifice și izvoarelor folosite, cât și în cele care conturează, mai ales în tușele sale mai puțin explorate, figura lui Mazzini ca protagonist a numeroase inițiative revoluționare, teoretice și concrete, inclusiv episodul temerar al Republicii Romane din 1849. Fără un asemenea studiu amănunțit al literaturii științifice nu ar fi fost posibile rezultatele pe care lucrarea de față le expune.

Plecând de la ampla literatură existentă și care tratează în special chestiunile italiene, autorul scoate în evidență relațiile materiale sau pur intelectuale ale lui Mazzini cu realitatea europeană a epocii sale, recurgând, inevitabil, la autoritatea unor opere foarte diferite între ele. Printre acestea se numără lucrările dedicate îndeosebi doctrinei, precum cele ale lui Salvo Mastellone, specialist care a pus în valoare opusculul lui Mazzini *Pensieri sulla democrazia in Europa*, de unde reiese profundul său dezacord cu ideile comuniste, în asemenea măsură încât *Manifestul comunist* al lui Marx și Engels pare a fi un răspuns punctual dat scrierilor genovezului. De asemenea, Remus Tanasă abordează cercetările lui Alberto Basciani și Ștefan Delureanu, orientate mai ales

spre relațiile lui Mazzini cu lumea românească – în acest context, e imperativ să amintim epistolarul lui Dumitru Brătianu editat de Alexandru Cretzianu –, precum și cartea lui Antonio D’Alessandri despre exilul românesc. Documentarea s-a bazat, de asemenea, pe consultarea unor opere de mare întindere, ce reunesc varii perspective științifice pe un întreg evantai de tematici, așa cum sunt volumele din seria *Il mazziniano nel mondo*, serie de o extraordinară varietate și complexitate coordonată de pasionata cercetătoare Giuliana Limiti.

Nu lipsesc, bineînțeles, numeroasele biografii ale lui Mazzini, de la cea clasică a lui Denis Mack Smith până la cea mai recentă, a lui Roland Sarti (care e convins că încă mai sunt multe de cercetat și de spus pe tema gândirii italianului). Mai sunt de menționat aici cercetările întreprinse de specialiștii Giuseppe Pierazzi (Jože Pirjevec), despre Mazzini și lumea slavă, respectiv Giuseppe Monsagrati, despre Republica Romană. Pentru o privire rapidă asupra amplitudinii cercetării de față se poate pur și simplu consulta bogata bibliografie de la finalul cărții. Aici, ajunge să subliniez registrul larg al studiilor științifice folosite de autor, precum și argumentația susținută foarte nimerit de textele citate, fără a se feri și de câteva critici la adresa lor. Concluziile decurg clar și firesc din tot acest eșafodaj al ideilor. Cu toată bogăția istoriografică, și în acest caz, izvoarele primare continuă să fie utile: nu mă gândesc neapărat la documentele de arhivă, ci mai ales la scrierile și corespondența lui Mazzini, un veritabil fluviu de pagini, din fericire aflate la îndemâna cercetătorului, chiar dacă încă mai apar și în zilele noastre scrisori inedite ale genovezului.

„Apostolul libertății“, „apostolul națiunii“, cum i se mai spune lui Mazzini, poate fi definit ca un gânditor asistemic deoarece și-a expus viziunea prin intermediul a numeroase scrieri de natură și dimensiune diferite. Cu toate că nu există un corpus al gândirii mazziniene la care să se facă referință, volumul de față surprinde principalele caracteristici și, totodată, calitățile gândirii mazziniene. Evident, în

mod inevitabil, îi sunt constatate și limitele: pe de o parte, acestea au stat la originea înfrângerilor politice suferite de Mazzini pe parcursul vieții și al activității revoluționare; pe de altă parte, au permis și folosirea improprie a ideilor mazziniene (fascismul s-a folosit de multe dintre scrierile sale; într-o oarecare măsură, și țarismul s-a servit de lucrarea *Dei doveri dell'uomo*).

Miezul cercetării de față explorează, cum era de așteptat, legătura dintre Mazzini și cauza națională a românilor. Sunt investigate astfel, în special în cel de-al doilea capitol, relațiile pe care le-a avut gânditorul italian cu realitatea românească, asupra căreia nu avea o perspectivă foarte clară în prima fază a carierei sale politice. În anii 1830, tânărul pe atunci genovez privea cu precădere spre Ungaria ca posibilă „regină a Dunării“, care ar fi trebuit să înlocuiască Austria în funcția de factor de echilibru continental, mai ales ținând sub control expansiunea puterii rusești. Pentru a reuși, poporul maghiar ar fi trebuit să se așeze în fruntea altor popoare din cadrul unei Confederații, care, de fapt, ar fi menținut intacte granițele Ungariei istorice. Așadar, în această fază, națiunea română aproape că nu era percepută ca fiind de sine stătătoare și ar fi avut un rol subordonat celei maghiare. Schimbarea de opinie s-a produs odată cu mișcarea revoluționară valahă din 1848: chestiunea românească a intrat atunci în orbita intereselor sale, astfel încât din Comitetul Central Democratic European (CCDE) avea să facă parte și un reprezentant al românilor, Dumitru Brătianu.

Chiar dacă era fondată pe temelia unor elemente preexistente, națiunea era, pentru Mazzini, și rodul unei construcții ideatice și culturale: oamenii care o compuneau „alcătuiesc un singur grup, recunosc aceiași principii și pornesc la drum sub escorta unui drept comun și pentru atingerea unui același scop“ (Giuseppe Mazzini, „Nazionalità: Qualche idea su una costituzione nazionale [1835]“, în *Scritti Editi ed Inediti, Edizione nazionale*, vol. VI, pp. 123–158). Or, după 1848, el întrezărea în poporul român tocmai această voință națională

– voința de a se constitui ca națiune. Rămânea însă deschisă controversa privitoare la Transilvania, față de care genovezul și-a format o convingere favorabilă românilor, preferând însă o direcție prudentă de așteptare pentru a nu înrăutăți relațiile deja dificile cu lumea maghiară, în special cu exponentul ei cel mai cunoscut, Lajos Kossuth. Acestei chestiuni îi este dedicat un capitol întreg, cel de-al treilea al cărții de față. Este cercetată cu minuțiozitate în special ideea Confederației danubiano-balcanice susținută de Mazzini. Între paranteze fie spus, ideea fusese explorată, de fapt, și de alte medii, chiar de cele guvernamentale din Italia. În cele din urmă, exponenții exilului maghiar au ajuns să accepte un proiect de Confederație, scris, mai hotărât, de György Klapka și, mai puțin convins, de Kossuth; proiectul a fost răspândit pe meleagurile românești și sârbești prin aventuroasa misiune a lui Marco Antonio Canini din 1862. În realitate, misiunea a eșuat: nici Alexandru Ioan Cuza și nici Ilija Garașanin nu au dorit să accepte proiectul. Disensiunea dintre Kossuth și exponenții celorlalte popoare din zona danubiano-balcanică, cel român în principal, nu se stinge nici în anii următori, după cum arată în 1877 același Canini, în urma unei întâlniri-interviu cu exilatul maghiar. Dar să ne întoarcem la Mazzini, care are prea puțin sau deloc de-a face cu aceste chestiuni.

Trebuie subliniat că adeziunea lui la ideea confederală a reprezentat o excepție față de profunda-i convingere că fiecare naționalitate avea dreptul de a-și apăra propria identitate într-o stare de independență deplină prin construcția unui stat național. Coabitarea între diferitele naționalități din zona danubiano-balcanică, încurcată cum era pe atunci, l-a determinat să opteze pentru o soluție distinctă, care ar fi putut îmbina respectul pentru identitățile naționale individuale (fără ca vreuna să aibă prioritate asupra celorlalte) și formarea unui mare stat confederal, cu o importantă funcție în vederea echilibrului geopolitic. Recunoscând identitățile naționale specifice, încă de la primii pași în sud-estul

Europei, în viziunea lui Mazzini era nevoie să se recurgă la colaborarea dintre popoare sub forma unei Confederații sau Federații, pentru a evita conflictele dintre națiuni în momentul în care s-ar fi demolat și ar fi trebuit înlocuite marile construcții statale de factură imperială.

Unele aspecte ale gândirii mazziniene ajung să explice, în opinia lui Remus Tanasă, și gradul restrâns de receptare a italianului pe meleagurile românești și, îndeosebi, deplasarea înspre moderație a multor admiratori români de-ai săi. Depășind momentul magic de după 1848, aceștia au abandonat ideea republicană pentru cea monarhică, socotită a fi mai adaptată realității românești. O situație similară, cel puțin pentru unele personaje, s-a produs și în Italia. În timpul crizei orientale din 1875–1878, care, printre altele, a dus și la recunoașterea independenței românilor, ministru italian de externe a fost pentru o perioadă Luigi Melegari, fost mazzinian și fondator al Tinerei Italii (Giovine Italia). Cu toate că, în principiu, ținea seama de ideea de naționalitate, acesta a devenit exemplul clasic de om politic dispus să privilegieze mai degrabă criteriul echilibrului dintre puteri, potrivit curentelor diplomatice la modă care sugerau prudență constantă pentru sine și pentru interlocutorii externi.

În carte nu sunt expuse alte motive ale îndepărtării explicite sau implicite a patrioților români față de „mazzinism“. Mulți dintre ei se simțeau apropiați ideatic de acea viziune, dar, în fața realității politice, s-au convins că nu era posibil să susțină teze radicale, precum, de exemplu, primatul republicii asupra monarhiei. În privința acestei alegeri, românii nu au fost foarte diferiți de Kossuth, considerând oportună menținerea instituției monarhice pentru a obține succesul în bătălia națională.

Putem afirma că un punct central al ideologiei mazziniene a fost greu de acceptat de patrioții din diverse țări (iar cazul emblematic îl reprezintă maghiarii). Genovezul aprecia și apăra ideea de identitate națională și existența națiunii individuale, însă nu agreea în nici un fel prevalența

egoismului național și prepotența față de alte popoare. Toate națiunile, în mod voluntar, trebuiau să colaboreze pentru bunăstarea omenirii și pentru o pace impusă nu de echilibrele diplomatice, ci de spiritul fraternității dintre popoare. Cu siguranță nu aceasta a fost poziția lui Kossuth.

În afară de acest punct, refuzul individualismului și promovarea unui „cosmopolitism al națiunilor“ de către Mazzini, precum și grija sa pentru chestiunile sociale, fără a uita de datoriile tuturor cetățenilor, i-au determinat atât pe conservatori, cât și pe mulți radicali sau socialiști să respingă ideile genovezului. Așadar, în ceea ce privește impactul ideilor mazziniene asupra politicianilor și intelectualilor români (alte categorii nu au avut cum să-l cunoască mai profund), autorul cărții de față sesizează cu acribie limitele și, mai ales, pe baza studiilor precedente dedicate subiectului, consemnează absența unor reale inițiative politice și militare. Este interesant aprofundată ideea națională română în viziunea lui Mazzini, idee legată în orice caz de cea confederală.

Studiul cuprinde, după cum se poate observa, numeroase fragmente din scrierile mazziniene, fragmente traduse în limba română chiar de către Remus Tanasă, lăsând să se audă, clară și adusă în actualitate, vocea revoluționarului italian și european. Amplul recurs la cuvintele lui Mazzini îl face abordabil cititorului român, care-l poate descoperi astfel nemijlocit; în acest mod, lectura devine firească, curgătoare, și nu prolixă, cum se întâmplă adesea în paginile exegeților. Este încă un element ce face din această carte un instrument plinar, un reper pentru alți cercetători și, poate, pentru un public mai larg, care va putea înțelege astfel în ce măsură au pus ideile lui Mazzini o cărămidă la temelia construcției naționale în spațiul românesc.

*Prof. Francesco Guida
Università degli Studi Roma Tre
septembrie 2023*

CAPITOLUL I

Mazzini, reformistul politic

Un revoluționar de anvergură europeană

În discursul rostit de C.A. Rosetti la moartea lui Ion Câmpineanu, în 1863, aflăm că cel din urmă a fost cel care pregătise terenul astfel încât Revoluția din 1848 să devină posibilă.¹ Într-adevăr, după cum aveau să arate zierele epocii, Câmpineanu a fost un deschizător de drumuri și o sursă de inspirație pentru generația pașoptiștilor². Fără el, se menționează într-un articol din ziarul *Românul*, „nu am fi avut anul 1848, fără dânsul am fi fost poate o provincie rusească sau un pașalâc turcesc”³.

Câmpineanu a avut fără doar și poate o mare influență asupra pașoptiștilor, și totuși personalitatea cu cel mai mare impact asupra tinerilor protagoniști români în mișcarea de la 1848 trebuie căutată printre revoluționarii de anvergură europeană. Contextul internațional din ajunul Primăverii Popoarelor, precum și angrenajul intelectual al

1. Cornelia Bodea, *Fața secretă a mișcării prepașoptiste române: Unitatea națională*, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 435.

2. Mariana Neguțu, „Contribuția lui Ion Câmpineanu la lupta pentru unitate și independență”, în *Muzeul Național. Revista Muzeului Național de Istorie a României*, nr. 11, 1999, București, pp. 49–53.

3. Enric Winterhalder, „O lacrimă pe mormântul Câmpineanului”, *Românul*, 14/26 iun. 1863, p. 518.

grupului pașoptist au făcut ca reflectoarele să se îndrepte spre un personaj cu o proeminentă carieră revoluționară, și anume Giuseppe Mazzini. Acesta și-a început activitatea revoluționară în 1827, odată cu afilierea la Carboneria¹, iar în 1832 se putea deja „lăuda“ cu performanța de a fi căutat în același timp de poliția a trei state europene: Franța, Austria și Sardinia-Piemonte. În memoriile sale, cancelarul austriac Klemens von Metternich și-l amintea astfel: „A trebuit să mă lupt cu cel mai mare dintre soldați, Napoleon. Am ajuns să împac împărați, regi și papi. Nimeni nu m-a deranjat mai mult decât un brigand italian: slab, palid, ponosit, dar elocvent precum furtuna, înflăcărat ca un apostol, viclean ca un hoț, dezinvolt ca un actor, neobosit ca un îndrăgostit, care are un nume, Giuseppe Mazzini“².

Așadar, cine a fost Giuseppe Mazzini, cum a reușit el să pună pe jar atâția oameni de stat și, mai ales, cum de a avut o asemenea trecere printre personaje istorice de primă mână din secolul al XIX-lea?

Dincolo de activitatea sa de conspirator, Mazzini a inspirat teamă prin ideile pe care le-a promovat cu tenacitate în rândul contemporanilor săi. Apanajul său ideatic amenința întregul edificiu societal al epocii, de la forma de guvernământ și rolul Bisericii până la educația publică și dreptul de vot al femeilor. Operatul său poate fi încadrat în categoria „forțelor profunde“, denumită astfel de către istoricul francez Pierre Renouvin. Mai exact, Mazzini a făcut parte

1. Carboneria, societate secretă italiană, anticlericală, revoluționară (puternic influențată de ideile Revoluției Franceze), activă în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, se declara pentru o Italie liberală și unificată. Membrii săi, Carbonari, au luat parte la numeroase evenimente din procesul de unificare a Italiei (*Risorgimento*).

2. Salvo Mastellone, *Il progetto politico di Mazzini (Italia-Europa)*, Olschki, Firenze, 1994, p. 243; Dora Melegari, *La Jeune Italie et la Jeune Europe: Lettres inédites de Joseph Mazzini à Louis-Amédée Melegari*, Librairie Fischbacher, Paris, 1908, p. 222.